

التحمل

Tahammül (10A)

الهادى الى موضوعات نهج البلاغه ١٥٢

01 NISAN 1995

135

مسعودى، عبدالهادى (١٣٤٣ -)

٤٠٦- «شيوه‌های تحمل و مهار

مصیبت از دیدگاه احادیث»، علوم حدیث،

بیابى ٣١، ص ٧٠-١٠١، فارسى.

کد پارسا: ٨٨٧٠٦٤

صبر بر مصائب؛ بیماری‌های روانی - بهداشت

روان - بهداشت روان در حدیث (روان‌شناسی و علوم تربیتی)

تحقیقی روایی و روانشناختی درباره کنترل فشارهای روحی در اثر مشکلات و مصائب زندگی است. گوینده با رویکردی قرآنی و روایی، راه‌های جلوگیری از فشار روانی در اثر مصیبت را بیان کرده و لزوم آرامش، سکون، سکوت، یاد خداوند، تسکین با گریه، تلقین، عبادت و ذکر، اشتغال به امور مهم دیگر، تلقی مصیبت به عنوان کفاره گناه، کوچک شماری مصیبت، نگاه به مصیبت به مثابه سنت الهی و امر عمومی، و پالایش عوامل محیطی را از راه‌های کاهش تنیدگی در اثر مصائب بر می‌شمارد.

مشکی، محسن

گنج معنوی. (شماره ٤٧٦)

استغفار

Yalam f.

الانتقاء في التحمل والاداء

عبد الحكيم السيد عتلم.. القاهرة: مطبعة الجلاوي، ١٤٠٦ هـ.

Eda (050516)

Tahammül (190113)

ص ٧٩

Georgesvaïda

TAHAMMÛLÜ'L-İLM

Tahammül.

De la Transmission orale du Savoir
dans l'islam Traditionnel

L'Arabisant, c. IV, p. 2-8, s. 1-9

1975 (PARIS)

Not: Bu makale SEMA poşetindedir.

1. AŞIK, Nevzat (Dr.)

Atatürk Üniv. İlâhiyat Fak. Erzurum 1976, 1 c, 261 s, matbu.

Doktora tezinin adı :

" Sahabenin Hadis Tahammülü ve Nakil Faaliyeti. "

Sahabenin tanımı, sahabe devrinde eğitim ve öğretim faaliyetleri. eğitim ve öğretim yerleri, metodları. Sahabenin hadis tahammülü ve rivâyeti. Hadis rivâyetinde gösterilen titizlik ve hadislerin tahkik faaliyetleri. Hadislerin yazı ile tesbiti. Sahabe arasındaki tashih ve tenkid faaliyetleri. Sahabeye yöneltilen tenkidler işlenerek tez, bir " Netice " ile son bulur.

الحديث عند فقد بعض الشروط، ثم رد شبهات المستشرقين والكتاب المعاصرين التي أثاروها حول الرواية في الإسلام.

وفي الخاتمة سجل بعض نتائج بحثه، ومنها:

١- وجود الرواية قبل الإسلام عند بعض الأمم السابقة، مع عدم عناية تلك الأمم بالإسناد من حيث الاتصال والانقطاع، وعدم التحري عن أحوال رجاله من حيث العدالة والضبط.

٢- الأمة الإسلامية هي مبتكرة قوانين الرواية العلمية الصحيحة.

٣- إن السنة النبوية ثابتة بثبوت رواسب الجبال أمام شبهات وتشكيك أعداء الإسلام.

TEĀRĪZ
TAHAMMŪL
- EDĪT
- ISNAD
- RIWAYET

٢ - ٣٢ - ١٧٠

اسم الرسالة : الرواية في الإسلام عند المحدثين. (ماجستير).
إعداد الطالب : زاهد شاه محمد إسماعيل
إشراف : الأستاذ الدكتور محمد محمد أبو شهبة.
تاريخ الرسالة : ١٣٩٨ هـ - ١٩٧٨ م.
مباحث الرسالة : تشمل الرسالة ما يلي:

مقدمة ذكر فيها أن أسلوب علماء المسلمين في رواية الحديث هو الأسلوب العلمي الصحيح الذي حاول السير عليه علماء السير والتواريخ والأدب، ولكنهم لم يبلغوا فيه مبلغ علماء الحديث.

وفي المبحث الأول تحدث عن الرواية وأقسامها وتاريخ الرواية قبل الإسلام، الرواية عند العرب، والرومان، واليونان واليهود والنصارى.

وفي المبحث الثالث بين مميزات الرواية في الإسلام.

وفي المبحثين الرابع والخامس تحدث عن عناية المسلمين بالإسناد، وبين أن الإسناد الصحيح من خصائص الأمة الإسلامية.

وفي المبحث السادس تحدث عن ركني الرواية: التحمل، والأداء، وبسط القول في ذلك مع ذكر الطرق في التحمل وأداء كل طريق، وبيان ألفاظ الأداء.

ثم تحدث عن كيفية العمل إذا تعارضت الروايات، وماذا يجبر

٢٧ ١٩٩٣

-yazarın f.

23. TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS 1993

Bodur, Neşet: "Tahammulü'l-Hadis ve Çeşitleri" Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Talat Koçyiğit), VII+99 s.

Giriş bölümünde, genel olarak hadis ve hadis ilminden bahsettim. Hadis, sünnet, haber ve eser gibi kelimelerin lügat ve ıslahat manalarını verdikten sonra, tahammulün hangi hallerde ve yaşlarda olacağını, hadisleri toplama ya sevkedenden âmilleri ve hadislerin alınması için yapılan seyahatlere kısaca işaret ettim.

Birinci bölümde, tezin esasını oluşturan tahammulün açıklamasını yaptıktan sonra, tahammulün hangi hallerde ve yaşlarda olacağını, hadisleri toplama ya sevkedenden âmilleri ve hadislerin alınması için yapılan seyahatlere kısaca işaret ettim.

İkinci bölümde, Hadis Tahammül Çeşitleri yer alıyor. Bu bölümde, sekiz olan hadis alma yollarını ayrı ayrı tanıttım. Zaman zaman bu yollardan hangisinin daha sıhhatli olacağı üzerinde durdum. Bir takım ihtilâflara rağmen, semâ, kırâet, icâzet, münâvele, mükâtebe, i'lâmu's-şeyh, vastyyet ve vicâdet olarak sıralanan bu yolların hadisçilerin çoğu tarafından, hadis alma yolları olarak kabul edildiğini ortaya koyduk.

Sonuç bölümünde ise, hadislerin alınması ve rivâyeti için hem zor, hem de çok meşakkatli bir iş olduğunu, sıradan bir şey olmadığını vurguladım.

Çalışkan, İsmail: "Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile Kavramları" Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Salih Akdemir), XIII-138 sayfa.

"Kur'an-ı Kerim'e Göre Tevessül ve Vesile Kavramları" adlı Yüksek Lisans Tezi giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Girişte, araştırma konumuz ve önemi, konuyla ilgili kaynakların durumu ve araştırmamızda takip ettiğimiz metod hakkında açıklamalarda bulunduk.

Birinci bölümde, tevessül ve vesilenin lügat ve kavram manaları ile her iki kavramın ortaya çıkışını inceledik. Ardından Kur'an'daki vesile ayetleri ve bu ayetler üzerinde müfessirlerin yorumlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirdik. Ayrıca insanın Allah'a daha çok yakın olabilmesi için neler yapması gerektiği, bu bağlamda Allah-insan arasında kişilerin aracı olup olamayacakları konusunu bu bölümde ele aldık. Duada vesile bu bölümün son konusunu oluşturmaktadır.

İkinci bölümün konusu, tatbikatta tevessül ve vesiledir. Bu bölümde, Peygamber (a.s.) ve ashab devrindeki uygulamalar ile daha sonraki dönemlerdeki uygulamaları inceledik. Farklı görüşlerde olan alimlerin ileri sürdükleri delilleri karşılaştırdık. Bölümün sonunda da bu konularda cereyan eden tartışma ve eleştiriler hakkında kısa bir izahda bulunduk.

Sonuç bölümünde İslâmî nasslar ile alimlerin yorumlarından çıkardığımız sonuçları sıraladık. Buna göre, insanın Allah'a yakın olabilmesi için Kur'an'da ve Resûlullah'ın sünnetinde bildirilen güzel işleri (salih amel) yapması yeterlidir. Kişilerin bu konuda vasıta olmalarına gerek yoktur. Ancak Peygamber ve onun varisleri olan alimler ve müritler insanlara Allah'ın yolunu göstermek hususunda tebliğ ve irşat vazifesini yerine getirmek zorundadırlar. Duada da insanın Allah'a huşu içinde ve samimi bir niyetle yönelmesi halinde, Allah ona icabet edecektir. Duanın en güzeli hiçbir vasıtayı araya koymadan direkt Allah'a yapılandır.

Çelik, Hüseyin: "Fahruddin er-Râzî'ye Göre İnsanın Yaratılışı", Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Salih Akdemir), 164 s.

Hicri VI. asırda yaşamış, İslami ilimlerin hemen hepsinde geriye bir çok önemli eser bırakmış olan Fahreddin er Razi'nin birçok yönü araştırılıp incelenmiştir. Ancak er-Razi'nin tefsiri Mefatihü'l-Gayb'de insanın yaratılışı ile ilgili ayetler hakkında belirtmiş olduğu görüşlerinin günümüze kadar incelenmemiş olması kanaatimizce ilmi bir eksikliklerdir.

Fahruddin er-Razi'nin bu konudaki düşüncelerini incelemek için yapmış olduğumuz araştırmamızda gördük ki; müfessirimiz er-Razi çağımızdaki tıp ve embriyoloji ilminin sahip olduğu modern aletlerden yoksun olmasına rağmen, insanın yaratılışı ile ilgili olan meni, nutfe, nutfetün emşac ve üç karanlık meselesinde çağımızın modern embriyoloji ilmi verilerine mutabık bilgiler vermiştir. Ancak bu olumlu bilgilerin yanı sıra sulb, teraib, alaka, mudga ve ceninde yaratılışın tamamlanıp ruhun verilmesi hususlarında gerek er-Razi, gerekse diğer müfessirler çağlarındaki tıp ilminin gelişmemiş olması ve günümüz embriyoloji aletlerinin olmayışından dolayı hataya düşmüşlerdir.

Bunun için günümüzde bu hatalardan arındırılmış bir tefsire ihtiyaç vardır. Bu ise ancak ülkemizde ve diğer İslam ülkelerinde Kur'an sahasında uzmanlaşmış olan ilim adamlarının, modern ilimlerle ilgili olan ayetleri tefsir ederken sahalarında uzmanlaşmış diğer bilim adamlarıyla karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaları ve bu sahada biran önce çalışmalarına başlamaları gerekmektedir. Zira unutulmamalıdır ki, hizmetlerin en şerefliisi Kur'an'a yapılan hizmettir.

Çeliker, Hüseyin: "İslam Hukukunda Hakimin Görev ve Yetkileri", Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. İbrahim Çalışkan).

Tez giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır,

Girişte Konunun önemi, sınırlandırılması ve sunulduğu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci Bölümde, hakimliğin tarihçesi ele alınmış, İslam'dan önceki hukuk sistemleri ile İslam Hukuku dönemindeki hakimlik hakkında bilgi verilmiştir. İkinci Bölümde, Kaza ve Fetva kavramları üzerinde durulmuş, kaza ve fetvanın birbirleriyle ve hakimle ilişkisi anlatılmıştır. Üçüncü Bölümün konusu hakim in gö-

صاحب/اخلاق عالم آرا «نفس انسانی آلات جسمانی و ادوات پیکر هیولانی را در تحصیل فضایل فرسوده کند تا آثار کمالات نفسانی و سعادات آن جهانی از او سرزند:

چنان کن خانه طینت خرابم

که از هر سو درآید آفتابم» (← اخلاق، شجاعت).

منابع: اخلاق ناصری، ۱۱۳؛ نفایس الفنون، ۳۶۷/۲؛ اخلاق

عالم آرا، فانی کشمیری، ۲۶. اصغر دادبه

تحمل شهادت، در اصطلاح فقه عبارت از قبول کردن

مشاهده است از طرف شخص، تا به هنگام حاجت بتواند در محضر قاضی شهادت دهد. مثال: مردی زنی را طلاق می‌دهد و از شخص یا اشخاصی می‌خواهد تا ناظر صیغه طلاق باشند، تا اگر بعداً نیازی پیش آمد، بتوانند بر این طلاق شهادت دهند، قبول کردن این نظارت را «تحمل شهادت» نامند، و حکم آن مورد اختلاف است. به این شرح: (۱) تحمل شهادت در صورتیکه ترس از ضرر نباشد، واجب کفائی است و حکم و جوب بین اصحاب امامیه از شهرت عظیمی برخوردار است. علامه در قواعد آن را علی الاقوی واجب می‌داند.

محقق نیز در شریع آن را برای کسی که اهلیت دارد واجب می‌داند. همچنین شیخ طوسی در مبسوط. دلیل وجوب، آیه شریفه قرآن به ضمیمه روایات است. در قرآن می‌فرماید: «وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا» (بقره، ۲۸۲) آنگاه که فرا خوانده شدند برای شهادت امتناع نوززند. در روایت هشام بن سالم از امام جعفر صادق (ع) آمده است که فرمود: مقصود از «وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ» قبل از مشاهده است (وسائل، ۲۲۵/۱۸) و محمد بن فضیل از امام هفتم (ع) روایت کرده که در مورد آیه «وَلَا يَأْبُ...» فرموده است: «آنگاه که مردی تو را برای گواه شدن بر قرضی یا حقی فرا می‌خواند، سزاوار نیست برای تو که سرباز زنی و قبول نکنی (همان مأخذ، ۲۶۶)؛ (۲) بعض از فقها فتوی به عدم وجوب تحمل شهادت داده‌اند، صاحب جوهر می‌نویسد: تا آنجا که من دیده‌ام تنها ابن ادریس است که فتوی به عدم وجوب داده است. ابن ادریس می‌گوید: که آیه شریفه دلالت بر وجوب ادای شهادت دارد نه تحمل آن چه آنکه لفظ «الشهداء» که مشتق است ظهور دارد در کسی که مشاهده کرده و با این ترتیب معنای آیه چنین است: کسیکه حادثه‌ای را مشاهده کرده است (زیرا تا مشاهده نکرده باشد مشمول عنوان شهداء نمی‌شود)

آنگاه که برای ادای شهادت فرا خوانده می‌شود نباید از ادای شهادت خودداری کند. ولی صاحب جوهر این استدلال را اجتهاد در مقابل نص دانسته و مردود می‌داند؛ (۳) سرباز زدن از تحمل شهادت مکروه است و احیاناً گفته شده است که از آیه شریفه نیز کراهت استنباط می‌شود نه وجوب؛ چه آنکه آیه شریفه که یکی از آیات طولانی قرآن کریم است، سراسر در مقام بیان آداب است نه احکام

کبری محسوب می‌شود. بدین سان دو قضیه از سه قضیه قیاس بسط شناخته می‌آید. به عنوان مثال یکی از قیاسهای همیشه مکرر در منطق را بازنویسی می‌کنیم - سقراط انسان است؛ - هر انسانی فانی است؛ - سقراط فانی است. و فرض می‌کنیم که جزء مشترک مقدمه و نتیجه «سقراط» است که موضوع یا محکوم علیه نتیجه به شمار می‌آید. بنابراین مقدمه‌ای که جزء مشترک در آن مذکور است، یعنی قضیه «سقراط، انسان است» صغری خواهد بود. حرکت تحلیل گرانه‌ای که در این مرحله باید انجام گیرد عبارت است از: پیوند دادن جزء دوم نتیجه (=فانی) با جزء دوم مقدمه‌ای که جزء مشترک در آن مذکور است، یعنی پیوند دادن «فانی» با «انسان». از این پیوند یکی از دو نتیجه زیر حاصل می‌آید: (۱) پدید آمدن مقدمه‌ای دیگر و در نتیجه شکل گرفتن یکی از اشکال چهارگانه قیاس بدون آنکه به مقدمه‌ای دیگر نیاز باشد - چنانکه در اثر پیوند «فانی» (=جزء دوم نتیجه) با «انسان» (=جزء دوم صغری) قضیه «انسان فانی است» به دست می‌آید و با قضیه «سقراط انسان است» قیاس را کامل می‌کند و نتیجه حاصله یعنی «سقراط فانی است» را استوار می‌دارد، و بدین سان معلوم می‌شود که قیاس مورد استفاده استدلال کننده شکل چندم است؛ (۲) پدید آمدن مقدمه‌ای دیگر، اما تشکیل نشدن شکلی از اشکال چهارگانه قیاس. در این صورت تحلیل گر بدین نتیجه می‌رسد که قیاس مورد جستجو، قیاس مرکب است و برای آنکه شکل گیرد و کامل شود به مقدماتی دیگر نیز نیاز است (← قیاس مرکب) اینک تحلیل گر در ادامه کار و برای دستیابی به قیاس مرکب و نتیجه و شکل آن باید از روش تقسیم بهره جوید (← تقسیم).

منابع: منطق شفا، کتاب قیاس، ابن سینا، چاپ قاهره، ۸-۹، ۴۶۰-۴۶۸؛ اساس الاقتیاس، خواجه نصیر، تصحیح مدرس رضوی، ۴۲۵؛ درة الناج، بخش منطق، قطب الدین شیرازی، تصحیح سید محمد مشکوة، ۱۸۰؛ الحاشیة علی تهذیب المنطق مولی عبدالله یزدی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۲۲-۱۲۳؛ حواشی الحاشیة، حواشی میرزا محمدعلی، ضمن الحاشیة علی تهذیب المنطق، ۳۹۴-۳۹۳؛ کشف اصطلاحات، تهانوی، ۱۱۱-۱۱۲؛ ترجمه و شرح اشارات و تنبیها، بخش منطق، دکتر حسن ملکشاهی، ۶۱۸-۶۱۹. اصغر دادبه

تحمل، در لغت به معنی برتافتن، تاب داشتن و قبول کردن رنج و مشقت است. در اصطلاح علمای علم اخلاق، تحمل فضیلتی است از جمله فضایل یازدگانه (=کبر نفس، نجدت، بلندمندی، ثبات، حلم، سکون، شهامت، تحمل، تواضع، حمیت، رقت) که تحت جنس شجاعت قرار دارند. و آن چنان است که انسان خود را برای به دست آوردن امور پسندیده به رنج و زحمت دراندازد و با تلاشهای دشوار جسمانی صفات نیک روحانی و معنوی کسب کند و به تعبیر

M-13
U-120
1380

جامعة الأزهر
كلية أصول الدين
شعبة الحديث

الدرج الزهري وأثره في السنة

رسالة دكتوراه

TAHAMMUL (HOS)

حارث سليمان الضاري

اعداد .

باشراف فضيلة الدكتور

محمد سيد ندا

موصل عراق تلفون ٢١٨١

١٩٨٥ - ١٤٠٥ م

Urdu Dikr Vat
1985
6773
922-573
248

وهو اقسام، ويكون في اول الحديث ووسطه وآخره (١)
وقد روي الادراج عن جماعة من السلف وكان من بين من روي عنهم:
الامام الزهري، وكان ادراجه لما ادرجه على وجه البيان، أو التفسير،
لفظ غريب، أو عبارة غامضة، وما نسب اليه ادراجه من هذا النوع:
ما جاء في حديث بدء الوحي المشهور الذي رواه عن عروة بن الزبير
عن عائشة ام المؤمنين انها قالت: اول ما بدأ به رسول الله صلى الله عليه
وسلم من الوحي الرؤيا الصالحة في النوم، فكان لا يرى رؤيا الا جاءت مثل
فلق الصبح، ثم حجب اليه الخلاء وكان يخلو بغار حراء، فيتحنث فيه -
وهو التعبّد - الليالي ذوات العدد قبل ان ينزع الى اهله... الحديث (٢).
فقوله: وهو التعبّد، مدرج في الخبر من تفسير الزهري (٣).
وما جاء في حديثه عن الهجرة الى المدينة، عن عروة بن الزبير، عن
عائشة ايضاً: الذي قالت فيه: فقال النبي صلى الله عليه وسلم للمسلمين:
(اني رأيت دار هجرتكم ذات نخل بين لابتين - وهما الحرتان - فهاجر
من هاجر قبل المدينة... الحديث) (٤).
قال ابن حجر: قوله - وهما الحرتان - هذا مدرج في الخبر من تفسير
الزهري (٥).

٢ - طرق التحمل

التحمل: هو الاخذ عن الغير، وهو ثمانية اقسام:

الاول - السماع من لفظ الشيخ، وهو ارفع الاقسام.

- (١) انظر المراقي: التقييد والايضاح ١٢٨.
- (٢) البخاري: بشرح ابن حجر ٢٢/١.
- (٣) ابن حجر: فتح الباري ٢٣/١، والسيوطي: تدريب الراوي ١٧٦.
- (٤) البخاري: بشرح ابن حجر: ٢٣٠/٧ وما بعدها.
- (٥) ابن حجر: فتح الباري ٢٣٤/٧.

توضيح الأفكار

لمعاني تفتيح الأنظار

العلامة البارِع والحجة المتقن محمد بن إسماعيل الأمير

الحسنى الصناعى صاحب « سبل السلام »

المتوفى فى عام ١١٨٢ من الهجرة

Dr. A. J. ...
Turan

حققه ، وكتب له مقدمة علمية
فى نشأة العلوم الاسلامية عامة وعلم أصول الحديث خاصة

بمُحَمَّدٍ مُحَمَّدٍ مُحَمَّدٍ

مفتش العلوم الدينية والعربية
بالجامع الأزهر والمعاهد الدينية

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No. :	10241
Tasnif No. :	297.3 SAN.T

الجزء الأول

الناشر

المكتبة السلفية

المدينة المنورة

لأنها مجتمعة العقل ، قال : وأحب أن يشتغل دونها بحفظ القرآن والفرائض .
وورد عن سفيان الثوري قال : كان الرجل إذا أراد أن يطلب الحديث تعبد
قبل ذلك عشرين سنة . وقيل لموسى بن إسحاق : كيف لم تكتب عن أبي نعيم ؟
فقال : كان أهل الكوفة لا يخرجون أولادهم في طلب الحديث صغارا ، حتى
يستكملوا عشرين سنة . وقال موسى بن هرون : أهل البصرة يكتبون
لعشر سنين ، وأهل الكوفة لعشرين سنة ، وأهل الشام لثلاثين سنة ،
والله أعلم .

قلت : وينبغي بعد أن صار الملحوظ إبقاء سلسلة الاسناد أن يكرر بإسراع
الصغير فى أول زمان يصح فيه سماعه ، وأما الاشتغال بكتبه الحديث وتحصيله
وضبطه وتقييده فمن حين يتأهل لذلك ويستعد له ، وذلك يختلف باختلاف
الأشخاص ، وليس منحصرًا فى سن مخصوص كما سبق ذكره آنفاً عن قوم ،
والله أعلم .

الثالث - اختلفوا فى أول زمان يصح فيه سماع الصغير ، فروينا عن موسى
ابن هرون الجمال أحد الحفاظ النقاد أنه سئل : متى يسمع الصبي الحديث ؟
فقال : إذا فرق بين البقرة والدابة ، وفى رواية بين البقرة والحمار ، وعن
أحمد بن حنبل رضى الله عنه أنه سئل : متى يجوز سماع الصبي الحديث ؟
فقال : إذا عقل وضبط ، فذكر له عن رجل أنه قال : لا يجوز سماعه حتى
يكون له خمس عشرة سنة ، فأذكر قوله وقال : بئس القول ، وأخبرني الشيخ
أبو محمد عبد الرحمن بن عبد الله الأسدي عن أبي محمد عبد الله بن محمد الأشعري
عن القاضى الحافظ عياض بن موسى السبتي اليحصبي ، قال : قد حدد أهل
الصنعة فى ذلك أن أقله سن محمود بن الربيع ، وذكر رواية البخارى فى صحيحه
بعد أن ترجم : متى يصح سماع الصغير ؟ بإسناد عن محمود بن الربيع ، قال :
عقلت من النبي صلى الله عليه وسلم حجة مجها فى وجهي وأنا ابن خمس سنين
من دلو ، وفى رواية أخرى أنه كان ابن أربع سنين .
قلت : التحديد بخمس هو الذى استقر عليه عمل أهل الحديث المتأخرين

العامه بقبول روايته على مخالطته (على أن هذه المسئلة) وهى مخالطة العامة للمبتدع
الداعية (مأمونة الوقوع بالرواية لحديث من قدمات من دعاة المبتدعة وتقدم عهد
فتأمل ذلك ، والله أعلم) كأنه يريد أنه قد يقال : إن المسئلة فى قبوله فى حياته ، فإن
يقبوله فيها يحصل التدليس بما يقوى بدعته ، فيحصل قبول مادلسه بعد مماته

٤٩

مسألة

[فى بيان السن التى يصلح تحمل الحديث فيها]

(متى يصلح تحمل الحديث) أى فى أى سن يصلح تحمل الراوى عن غيره
الرواية (العبرة) فى ذلك أى فى سن التحمل أو زمنه (بالعقل) أى بتعقل الراوى
(والتمييز^(١)) البرؤية ، لا بيمين معين ووقت متحد بين الرواة (وقد يختلف

(١) قد أوضح العلامة ابن الصلاح هذه المسئلة ، وبين شأنها بيانا وافية
قال : اعلم أن طرق نقل الحديث وتحمله على أنواع متعددة ، وللقدم على بيانها
بيان أمور :

الأول - يصح التحمل قبل وجود الأهلية ، فتقبل رواية من تحمل قبل
الاسلام ، وروى بعده ، وكذلك رواية من سمع قبل البلوغ وروى بعده ،
ومنع من ذلك قوم فأخطئوا ، لأن الناس قبلوا رواية أحداث الصحابة كالحسن
ابن علي وابن عباس وابن الزبير والنعمان بن بشير وأشباهم من غير فرق بين
ما تحمله قبل البلوغ وما تحمله بعده ، وما يزالون قديما وحديثا يحضرون
الصبيان مجالس التحدث والسماع ، ويعتدون بروايتهم لذلك ، والله أعلم
الثانى - قال أبو عبد الله الزبيرى : يستحب كتب الحديث فى العشرين ،

مَوْسُوعَةٌ الأديان والمذاهب

تأليف
العميد عبدالرزاق محمد أسود

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	92419
Tas. No:	020.209 E.S.V.M

المجلد الأول

الدار العربية للموسوعات

جميع الحقوق محفوظة

الطبعة الثانية

١٤٢٠م - ٢٠٠٠م

الدار العربية للموسوعات

ص ب : 13/5348 تليفون : 05/459981 - 05/459982

هاتف خليوي : 03/388363 - 03/525066

بيروت - لبنان

Da'irat 297-304

Hadis 304-311

Camii's-Sahih (Muslim) 311-312

" " (Malik b. En) 312-313

" " (Ahm. b. Hanb) 313-314

" " (Tirmizi) 314-315

" " (Ebu Davud) 315

" " (Ibn Maza) 315-316

" " (Ebu Hanife) 316-317

Sahih (317-319)

Sayf 319

Mevzu 319-323

Tahammul 323-325

Musannef 325-

cerh ve Ta'dil 326-327

الفصل الرابع

السنة والحديث

١ - السنة النبوية - اقسام السنة - السنة القولية - السنة الفعلية - السنة التقريرية - مركز السنة النبوية - السنة المتواترة - السنة المشهورة - خبر الآحاد - الشروط بعمل خبر الآحاد.

٢ - الحديث -

تدوين الحديث - الصحف المكتوبة في عهد الرسول - كتب الحديث - صحيح البخاري - صحيح مسلم - موطأ مالك - كتاب الأم - مسند احمد - مسند الترمذي - سنن ابي داود - سنن ابن ماجه - سنن ابي حنيفة - اقسام الحديث - الحديث الصحيح - الحديث الحسن - الحديث الضعيف - الوضع في التحديث - اسباب وضع الاحاديث - كيفية معرفة الحديث الموضوع - طرق تحميل الحديث - التصنيف في علوم الحديث - علم الجرح والتعديل - علم رجال الحديث - علم مختلف الحديث - علم علل الحديث - علم النسخ والمنسوخ - شروط الراوي - الحديث المرسل واثره في اختلاف الفقهاء.

DIA için hazırlanmış
A-55 cet

Türkçe
Eserin Fercümesinde
s. 163-178

20 MAYIS 1991
yazma f.

دراسيات في الحديث النبوي

وتاريخ تدوينه

تأليف

الدكتور محمد مصطفى الأعظمي

Tahammül (HDS) (327-371)

الجزء الثاني

ilpiti sayfa sahif sin

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No :	1304-2
Tasnif No. :	277-301 AFA-D

المكتب الاسيلاي

الباب الخامس

تعمل العلم

كثير من العلماء والباحثين - فضلا عن عامة القراء - كانوا ولا يزالون يعتقدون أن الاحاديث النبوية نقلت الى عدة اجيال شفاهيا ، كما اشتهر قول مالك ابن انس : « أول من دون العلم ابن شهاب الزهري » . وفهم خطأ أن أول من قام بكتابة الحديث هو الزهري (١) .

وشاهد الباب الرابع من هذا البحث تؤكد تأكيديا لا يترك مجالاً للشك أن كتابة الاحاديث النبوية بدأت في حياة النبي صلى الله عليه وسلم ، واستمرت مع اطراد الزيادة في العصور التي تلت تلك الفترة . وليس معنى هذا انكار التحديث الشفهي ، أو انكار الاعتماد على الذاكرة في حفظ الاحاديث ، كل ما يهنا هو توضيح أن الكتابة لم تكن نادرة كما يخيل للناس ، ولم يكن الاعتماد على الذاكرة اعتمادا كلياً كما يعتقد كثير من الباحثين .

ولقد عم هذا الخطأ بسبب عدم فهمنا لبعض المصطلحات التي استعملها المحدثون في نقل الرواية ، مثل كلمة « حدثنا » و « أنبأنا » وما شاكل ذلك . (٢)

على كل لتدعيم هذه الحقيقة التي أثبتناها في الباب الرابع - وهي كتابة الاحاديث في كافة العصور ، وبكميات كبيرة ، نبحث في هذا الباب طرق تحصيل العلم أو تدريس الاحاديث في القرنين الاول والثاني ، مع الاهتمام بإبراز دور الكتب والكتابة في عملية الدراسة والتدريس .

دراسة الاحاديث النبوية في القرنين الاول والثاني

ان أول ما خوطب به النبي صلى الله عليه وسلم : (اقرأ باسم ربك الذي خلق) [الملق : ١]

(١) انظر تفصيل ذلك في بداية الباب الثالث من هذه الاطروحة ، من (٢) انظر توضيح هذه المصطلحات في الملحق رقم ١/ من هذه الاطروحة .

تحمل حدیث

۶۸۱

سیدکلیانی، بیروت ۱۴۰۶/۱۹۸۶؛ احمدین علی طبرسی، الاحتجاج، چاپ محمدباقر موسوی خراسان، بیروت ۱۴۰۱/۱۹۸۱؛ طبری، تاریخ (بیروت)؛ محمدبن حسن طوسی، تلخیص الشافی، چاپ حسین بحرالعلوم، قم ۱۳۹۴/۱۹۷۴؛ علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، نهج البلاغه، چاپ صبحی صالح، بیروت [؟ ۱۳۸۷]، چاپ افست قم [بی.نا.ا.]; محمدبن یزید میرد، الکامل فی اللغة والادب، چاپ تغارید بیضون و نعیم زرزور، بیروت ۱۴۰۹/۱۹۸۹؛ محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، بحارالانوار، ج ۳۳، چاپ محمدباقر محمودی، تهران ۱۳۶۸ ش؛ مسعودی، مروج (بیروت)؛ محمدبن محمد مفید، الاختصاص، چاپ علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، [بی.نا.ا.]; نصرین مزاحم، وقعة صفین، چاپ عبدالسلام محمد هارون، قاهره ۱۳۸۲، چاپ افست قم ۱۴۰۴؛ حسن بن موسی نوبختی، فرق الشیعة، چاپ محمدصادق آل بحرالعلوم، نجف ۱۳۵۵/۱۹۳۶؛ بولیوس و لهاوزن، احزاب المعارضة السیاسیة الدینیة فی صدرالاسلام: الخوارج و الشیعة، ترجمه عن الالمانیة عبدالرحمان بدوی، کویت ۱۹۷۶؛ یعقوبی، تاریخ.

/ یعقوب جعفری /

تحکیم (۲) - قضا

تحلیف - حلف؛ قسم؛ قضا

تحلیل - طلاق؛ نکاح؛ برده و برده داری

تحلیل و تقسیم - حد (۲)

تحمل حدیث، اصطلاحی در علوم حدیث، به معنای فراگرفتن و شنیدن حدیث از راههای معین. در «تحمل»، راوی، حدیث را از دیگری - که در اصطلاح به او شیخ می‌گویند - به یکی از طرق معتبر در تحمل حدیث فرا می‌گیرد (خطیب، ص ۲۲۷؛ ابوشهبه، ص ۹۴). تحمل حدیث به معنای حمل آن نیز هست؛ اما علمای حدیث به این جهت اصطلاح تحمل را بر حمل ترجیح داده‌اند که تحمل به معنای «حمل با مشقت» است و از آنجا که حمل حدیث مستلزم وجوب احتیاط در عدم تداخل حدیث با سخنان دیگر است، خالی از مشقت نیست (فضلی، ص ۲۲۳).

بیشتر دانشمندان علوم حدیث بدون تعریف تحمل حدیث، سخن را از اهلیت راوی برای تحمل آغاز کرده‌اند (شهیدثانی، ص ۲۱۶؛ مامقانی، ج ۳، ص ۵۷؛ صالح، ص ۸۸؛ عتر، ص ۲۱۰). مراد از اهلیت، وجود شرایطی است که موجب صلاحیت راوی در اخذ حدیث می‌شود. این شرایط عبارت‌اند از: عقل، قوه تمیز، ضبط (فضلی، ص ۲۲۴). رکن اصلی در

در واقعه صفین، همانطور که گفته شد، موضوع تحکیم بر امام علی تحمیل گردید. امام در آن زمان، شرایط پذیرش تحکیم را به نفع اسلام و جامعه اسلامی نمی‌دانست، اما به ضرورت آن را پذیرفت و در عین حال، اساس تحکیم را قرآن و سنت پیامبر قرار داد و بنا به سند تحکیم، دو حکم با این شرط تعیین شدند که بر اساس قرآن و سنت پیامبر دآوری کنند (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۵). در بیان علی علیه‌السلام پذیرش تحکیم اساساً کار نادرستی نیست و تا وقتی که داور برخلاف قرآن سلوک نکرده، حکم او پذیرفتنی است. قرآن کریم در مواردی مسلمانان را به تعیین حکم توصیه کرده است، از جمله برای حل اختلافات میان همسران که بیم طلاق برود (نساء: ۳۵) و تعیین نوع قربانی به عنوان کفاره صید در حال احرام (مائده: ۹۵). پیامبر نیز در غزوه بنی قریظه، سعدبن معاذ را حکم کرد (ابن عبدربه، ج ۵، ص ۹۸؛ و نیز - بغدادی، ص ۷۹-۸۰). امام علی علیه‌السلام در مناظره با ابن کوزاء و چند تن دیگر از خوارج، به همین نکات توجه داد و آنان مجاب شدند و به آن حضرت پیوستند (طبرسی، ج ۱، ص ۱۸۸؛ ابن ابی‌الحدید، ج ۲، ص ۲۷۵).

به گفته ابوالحسن علی اشعری (ص ۵۸) شیعیان درباره واقعه تحکیم دو نظر داشتند؛ گروهی پذیرفتن تحکیم از سوی حضرت علی را تقیه دانستند و تقیه را در این موارد مجاز خواندند، چنانکه پیامبر نیز در اول اسلام چنین می‌کرد، گروهی دیگر تحکیم را اساساً عملی درست تلقی کردند، خواه تقیه بوده باشد خواه نباشد. در کتابهای ملل و نحل و کتب کلامی شیعه، از کهنترین روزگاران، نشانی از چنین تقسیمی نیست (برای نمونه - سعد اشعری، ص ۱۲-۱۳؛ نوبختی، ص ۱۶).

منابع: علاوه بر قرآن؛ ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره ۱۳۸۵-۱۳۸۷/۱۹۶۵-۱۹۶۷، چاپ افست بیروت [بی.نا.ا.]; ابن اثیر؛ ابن اعثم کوفی، الفتوح، چاپ سهیل زکار، بیروت ۱۴۱۲/۱۹۹۲؛ ابن جوزی، المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم، چاپ محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت ۱۴۱۲/۱۹۹۲؛ ابن عبدربه، العقد الفرید، ج ۵، چاپ عبدالمجید ترحینی، بیروت ۱۴۰۴/۱۹۸۳؛ ابن کثیر، البدایة و النهایة، بیروت ۱۴۱۱/۱۹۹۰؛ سعدبن عبدالله اشعری، کتاب المقالات و الفرق، چاپ محمدجواد مشکور، تهران ۱۳۶۱ ش؛ علی بن اسماعیل اشعری، کتاب مقالات الاسلامیین و اختلاف المصلین، چاپ هلموت ریتز، ویسبادن ۱۴۰۰/۱۹۸۰؛ عبدالقاهر بن طاهر بغدادی، الفرق بین الفرق، چاپ محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت: دارالمعرفة، [بی.نا.ا.]; احمدبن داود دینوری، الاخبار الطوال، چاپ عبدالمنعم عامر، قاهره ۱۹۶۰، چاپ افست قم ۱۳۶۸ ش؛ عبدالرحمان بن ابی بکر سیوطی، تاریخ الخلفاء، چاپ محمد محیی‌الدین عبدالمجید، مصر ۱۳۷۸/۱۹۵۹؛ محمدبن عبدالکریم شهرستانی، الملل و النحل، چاپ محمد

إشراف: محمود حمدى زقزوق، الموسوعة الإسلامية العامة،
القاهرة 1422/2001، ص. ISAM 85410.

Tahammul 190/13

التَّحْمُلُ والأداء

المعبر عنه بالأداء... فكلمة التحمل إنما هي خاصة بمرحلة طلب العلم، وكلمة الأداء خاصة بمرحلة إبلاغ العلم؛ ويمكن تسمية هذا العلم بلغة العصر (الاستقبال والإرسال) أو (التلقى والبلاغ).

ولم يرد هذا التعبير في كتب المصطلح الأولى، وإنما عبر عنه الأئمة بتعبيرات قريبة من هذا سماه القاضى عياض ت ٥٤٤ هـ: أنواع الأخذ وأصول الرواية (١).

وابن الأثير ت ٦٠٦ هـ بقوله «مسند الراوى وكيفية أخذه» (٢).

وابن الصلاح ت ٦٤٣ هـ بقوله: كيفية سماع الحديث وتحمله وصفة ضبطه (٣).

أما الأصوليون فعبروا عن ذلك أحيانا بقولهم «صفة الرواية» (٤).

وأحيانا «مراتب الرواية» (٥).

ولا يشترط للتحمل عقيدة - أعنى إسلاماً فيصح لغير المسلم أن يتحمل العلم، وإن كان لا يصح له الأداء إلا بعد إسلامه، حتى نطمئن على صدق الخبر.

لغة: التحمل صيغة تَفَعَّل مأخوذ من حملت الشيء أحمله حملاً - بكسر الحاء - إذا كان فى الأثقال المحمولة فى الظاهر، ومنه قوله تعالى ﴿وساء لهم يوم القيامة حملاً﴾ (طه ١٠١). وحملت المرأة الجنين فى بطنها حملاً - بفتح الحاء، ومنه قوله تعالى ﴿فلما تغشاها حملت حملاً خفيفاً﴾ (الأعراف ١٨٩) وحملته الرسالة: كلفته حملها، ومنه قوله تعالى ﴿مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها﴾ (الجمعة ٥).

والأداء: مأخوذ من أدى الشيء أى دفعه، وأدى دينه: أى قضاة قال تعالى ﴿إن الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات إلى أهلها﴾ (النساء ٥٨).

واصطلاحاً: هذا التعبير استخدمه علماء الحديث ويقصدون به بيان الكيفية التى يستقبل بها الطالب المادة العلمية للحديث الشريف وما يتعلق به - وهو المراد بكلمة التحمل، ثم بيان الأسلوب الذى ينبغى اتباعه فى إبلاغ ما استوعبه الطالب، وهو

الأخذ بالأخف

واعلم أن الأخذ بالأخف قد يكون بين المذاهب، وقد يكون بين الاحتمالات المتعارضة أماراتها^(١)، وقد يكون بين أقوال الرواة^(٢).

والأخذ بالأخف ليس متفقاً على القول به، فقد ذهب البعض إلى القول بوجوب الأخذ بالأشق^(٣) وهذا الدليل يرجع حاصله إلى أن الأصل فى الملاذ الإذن، وفى المضار المنع، والأخف فيهما هو ذلك^(٤).

وكما استدل من قال بوجوب الأخذ بالأخف بالآيات القرآنية والأحاديث النبوية الدالة على اليسر والتخفيف، وأن هذه الشريعة مبنية على رفع الحرج عن العباد، فقد استدل من قال بوجوب الأخذ بالأشق والأثقل من القولين، بأنه أكثر ثواباً، فكان المصير إليه واجباً لقوله تعالى^(٥) ﴿فاستبقوا الخيرات﴾ (البقرة ١٤٨).

وهناك فريق ثالث لم يوجب الأخذ بشيء منهما، وحجته مبنية على أنهما قولان متعارضان فيسقطان، وأنه لا معنى لهذا الخلاف فى مثل هذا؛ لأن الدين كله يسر،

لغة: الأخذ خلاف العطاء، وهو أيضاً التناول، أخذت الشيء أخذَهُ أخذًا: تناولته. (لسان العرب)^(١).

والأخف خلاف الأثقل. (لسان العرب)^(٢).

واصطلاحاً: يقصد به الأخذ بأخف الأقوال حتى يدل الدليل على الأخذ بالأثقل^(٣).

ويعتبر الأخذ بالأخف تعبيراً واصطلاحاً قريباً من قولهم الأخذ بأقل ما قيل، وإن لم يكن هو عينه فإن بينهما خلافاً؛ وذلك لأن الأخذ بأقل ما قيل يشترط فيه أن يكون المختلفون فى المسألة متفقين على الأقل حتى يقال به، وهذا لا يشترط فيه هذا^(٤).

والقول بالأخذ بأخف القولين من جملة طرق الاستدلال، وقد ذهب البعض إلى أنه واجب على المكلف أن يأخذ بالأخف، كما عبروا هناك بقولهم: يجب الأخذ بأقل ما قيل^(٥)؛ لقوله تعالى ﴿يريد الله بكم اليسر﴾ (البقرة ١٨٥) وقوله تعالى: ﴿وما جعل عليكم فى الدين من حرج﴾ (الحج ٧٨).

- MUHAMMADIS
- ZABT
- CERH VE TA'OUZ
- VICÂDE
- RAVI
- TAHAMMUL
- HAOIS

١٠٥ - ٦٧ - ٢

اسم الرسالة : منهج البحث في الحديث النبوي، دراسة مقارنة مع
منهج البحث في التاريخ (ماجستير).
إعداد الطالب : عبد الرحمن عبد القادر كردي.
إشراف : الدكتور الحسيني عبد المجيد هاشم.
تاريخ الرسالة : ١٣٩٤ هـ - ١٩٧٤ م.
مباحث الرسالة : تشمل الرسالة مقدمة، وقسمين:
اشتمل القسم الأول منها ستة أبواب وخاتمة،
والقسم الثاني: مقدمة وأربعة أبواب وخاتمة.

ذكر في المقدمة أنه لمح أن واضعي منهج البحث التاريخي قد
أخذوا هذا العلم عن منهج المحدثين في البحث ولذا عقد مقارنة بين
المنهجين لتقرير هذه الحقيقة.
- وفي الباب الأول: بحث أثر القرآن السنة في مناهج البحث العلمي.
- وعرف في الباب الثاني: المحدث من الصحابة والتابعين ومن
تبعهم.
- وفي الباب الثالث: ذكر شروط التحمل، أو العلوم المساعدة في
الحديث النبوي.
- وفي الباب الرابع: وضع طريقة المحدثين في جمع الأصول والمصادر
الحديثية.
- الباب الخامس: عرض لنقد الأصول الحديثية من معارف الرواة وكتبهم.

داشت که در عصر صحابه، چنین حساسیتی دربارهٔ تعابیر وجود نداشته است. نسبت میان کاربرد تعابیر می‌تواند دربارهٔ توجه صحابه به نحوهٔ تحمل حدیث تا اندازه‌ای گویا باشد. در شمارش بسامد این تعابیر در دو صحیح بخاری و مسلم، چنین ارقامی قابل دست‌یابی است: در صحیح بخاری، با تعبیر «سمعت»، ۱۴/۴؛ با تعبیر «قال»، ۲۴۷/۸؛ و با تعبیر «عن»، ۴۲/۸؛ و در صحیح مسلم، با تعبیر «سمعت»، ۱۷/۸؛ با تعبیر «قال»، ۴۷/۳؛ و با تعبیر «عن»، ۴۰/۹. در مجموع بسامد تعبیر سمعت ۱۶/۱ و بسامد تعابیر مبهم ۸۳/۹ است.

با توجه به تأخر نسبی توجه به کیفیت تحمل حدیث در اسناد، این امر در سلسله اسانید مضبوط در کتب حدیث کاملاً عادی است که اتصال سند در صدر اسناد، بیشتر با تعابیر اصطلاحی نزد محدثان، و در ذیل اسناد، به خصوص در طبقهٔ صحابه و تابعین بیشتر با تعابیر رایج در زبان روزمره بوده باشد. آنچه به طور معمول در اسانید دیده می‌شود، وجود تعابیر فنی چون «حدثنا» و «اخبرنا» در صدر اسانید، و احتمال بیشتر استفاده از «سمعت» در اتصال صحابی به پیامبر (ص) است، اما در اتصال اتباع تابعین به تابعین، اتصال میان طبقات تابعین، و اتباع تابعین به صحابه، عموماً تعبیر «عن» دیده می‌شود و این به خوبی حکایت از آن دارد که در این طبقات، تصریح به کیفیت تحمل، مورد توجه نبوده است.

موارد بسیار محدودی وجود دارد که در طبقات تابعین و اتصال تابعین به صحابه همانند اتصال صحابه به پیامبر (ص) از تعبیر «سمعت / سمع» استفاده شده باشد (مثلاً بخاری، ۱۴۱/۱، ۱۳۸۸/۳، ۲۲۵۴/۵، ۲۳۶۴)؛ چنین مواردی اگر چه وجود دارند، اما شمار اندک آنها نشان از آن دارد که هنوز ناظر به هنجاری مشخص در کیفیت نقل نبوده‌اند.

استفاده از تعابیر اصطلاحی در ربع دوم از سدهٔ دوم دیده می‌شود. از شواهد موجود می‌توان به مکالمه‌ای اشاره کرد که میان سلیمان تیمی (د ۱۴۳ق/۷۶۰م) و ابن‌عون (د ۱۵۱ق/۷۶۸م) از عالمان بصره دربارهٔ استفاده از تعبیر «حدثنا» رخ داده است (نک: ابن‌سعد، ۲۰۸/۷). در حجاز نیز برخی موارد از کاربرد این تعابیر در همان برههٔ زمانی گزارش شده است، از آن جمله باید به استفادهٔ عالمان مدینه، ابن‌شهاب زهری و یحیی بن سعید انصاری (مثلاً بخاری، ۲۳۶/۱، ۲۸۶، ۱۳۴۰/۳؛ احمد بن حنبل، ۴۸۸/۳؛ ابن‌حبان، ۵۵۳/۱۰) و عالمان مکه چون ابن‌جریر از تعبیر «اخبرنا» و «حدثنا» اشاره کرد (بخاری، ۵۶۷/۲، ۶۱۴؛ مسلم، ۱۲۹۵/۳، ۱۵۶۲؛ جم).

بدین ترتیب، مواردی که در تحمل تابعی از صحابی تعبیر «حدثنا» به کار رفته، مانند روایتی از ابن‌سیرین از سلمان بن عامر ضبی، در حالی که در چند حلقهٔ پیشین اتصال با «عن» رخ

Aristotle, *Analytica posteriora*, id, *Ethica Nicomachea*, Euclid, *Elementa*, with commentary of Al-Nairizi, Frankfurt, 1997, Part II(1); Heath, Th., *A History of Greek Mathematics*, Oxford, 1921; Jones, A., introd. and commentary on *Book 7 of the Collection...* of Pappus of Alexandria, New York etc., 1986; Knorr, W.R., *The Ancient Tradition of Geometric Problems*, Boston, 1986; Pappus of Alexandria, *La Collection mathématique*, tr. P. Ver Eecke, Paris, 1933; Rashed, R., *Geometry and Dioptrics in Classical Islam*, London, 2005; id, *Les Mathématiques infinitésimales du IXe au XIe siècle*, London, 2002, vol. IV; id, «La Philosophie des mathématiques d'Ibn al-Haytham: II, Les connus», *Mélanges de l'Institut dominicain d'études orientales du Caire* 1993, vol. XXI; id and H. Bellosta, *Ibrāhīm ibn Sīnān: Logique et Géométrie au Xe siècle*, Leiden, 2000; id and B. Vahabzadeh, *Al-Khayyām mathématicien*, Paris, 1999.

حسین معصومی همدانی

تَحْمُلُ حَدِيثٍ، اصطلاحی در علوم حدیث که ناظر به گونهٔ پیوستگی میان هر راوی و شیخ در سلسلهٔ اسناد حدیث است.

تحمل از ریشهٔ عربی «حَمَلَ» به معنای بردن گرفته شده، و به معنای پذیرفتن چیزی برای حمل است. اصطلاح «تحمل حدیث» به معنای پذیرفتن حدیث برای حمل، یا در معنای فنی آن، برعهده‌گرفتن انتقال حدیث از اواسط سدهٔ ۵ ق پدید آمده، و از نخستین کسانی که آن را به کار برده، خطیب بغدادی است. با این حال، باید توجه داشت که اصل مبحث تحمل حدیث در سطحی محدود از صدر اسلام وجود داشته، با اهمیت یافتن اسناد از آغاز سدهٔ ۲ ق روی به اهمیت نهاده، و با تدوین علم مصطلح الحدیث در اواسط سدهٔ ۴ ق، مباحث آن نیز مدون شده است.

در مروری بر نخستین زمینه‌ها باید گفت: در نقل احادیث نبوی، هم تعابیری مبهم چون «قال رسول الله (ص)» و «عن رسول الله (ص)» و هم تعبیر واضح «سمعت رسول الله (ص)»، بسیار دیده می‌شود (مثلاً بخاری، ۱۲/۱، ۱۵، جم). توجه به کیفیت تحمل حدیث در عصر صحابه به برخی ریزبینیها انجامیده است؛ از جملهٔ این موارد می‌توان به حدیث نبوی «یکون اثنا عشر امیراً» به روایت جابر بن سمره اشاره کرد که در آن جابر دربارهٔ این عبارت نقل شده، با استفاده از عبارت صریح «سمعت النبی (ص)» به کیفیت تحمل اشاره کرده، و سپس یادآور شده است که بخشی از کلام حضرت در ادامهٔ این سخن را نشنیده است. او در این باره از پدرش پرسش کرده، و پدرش یادآور شده است که پیامبر (ص) در ادامهٔ سخن «کلهم من قریش» را افزوده است (نک: همو، ۲۶۴/۶؛ مسلم، ۱۴۵۲/۳-۱۴۵۳).

حتی اگر برخی از کاربردها به صورت مصداقی مورد تردید باشد، به طور کلی باید گفت تعبیر «سمعت»، تعبیری رایج در زبان روزمره نیز بوده است و بنابراین، می‌توان انتظار داشت در عصر صحابه و تابعین در حد گسترده‌ای برای ارجاع به تحمل مستقیم حدیث مورد استفاده قرار گرفته باشد. البته به همان اندازه نگرانی اهل حدیث دربارهٔ استفاده از تعابیر «قال» و «عن» و ابهام‌آلود بودن آنها به تدریج افزایش می‌یافت، اما باید توجه

تحمل:

١ - تعريف: التحمل هو الالتزام بما وجب على الغير.

٢ - أنواع التحمل:

أ - تحمل الشهادة:

(١) تعريف: تحمل الشهادة هو مشاهدة الحادث - أو ما يقوم مقام المشاهدة - الذي قد يحتاج إلى أداء الشهادة عليه في المستقبل.

(٢) حكمه: إذا دعي إلى تحمل الشهادة فتحملها في غير الحدود فرض كفاية، إذا قام به البعض سقط عن الباقيين، وفي الحدود يندب عدم التحمل، إلا إذا كان في عدم التحمل ضياع لحقوق العباد كما في السرقة.

(٣) أخذ الأجر عليه: يجوز أخذ الأجر على تحمل الشهادة إن كان في تحملها كلفة، كما إذا دعاه لتحمل الشهادة في بلد آخر، أو كان تحملها يتطلب منه تعطيل أعماله مدة لا يتسامح فيها عادة، ونحو ذلك.

(٤) شروط المتحمل للشهادة: يشترط فيمن يتحمل الشهادة أن يكون عاقلاً مميّزاً، ولا يشترط فيه الإسلام ولا السلامة من الفسق، لأنه قد يتحمل الشهادة فاسق ثم يصير عادلاً، فيؤديها وهو عدل، أو يتحملها كافراً ثم يدخل الإسلام، فيؤديها مسلماً.

تحمُّل:

١ - تعريف: التحمل هو الالتزام بما وجب على الغير.

٢ - أنواع التحمل:

أ - تحمل الشهادة:

(١) تعريف: تحمل الشهادة هو مشاهدة الحادث - أو ما يقوم مقام المشاهدة - الذي قد يحتاج إلى أداء الشهادة عليه في المستقبل.

(٢) حكمه: إذا دعي إلى تحمل الشهادة فتحملها في غير الحدود فرض كفاية، إذا قام به البعض سقط عن الباقي، وفي الحدود يندب عدم التحمل، إلا إذا كان في عدم التحمل ضياع لحقوق العباد كما في السرقة.

(٣) أخذ الأجر عليه: يجوز أخذ الأجر على تحمل الشهادة إن كان في تحملها كلفة، كما إذا دعاه لتحمل الشهادة في بلد آخر، أو كان تحملها يتطلب منه تعطيل أعماله مدة لا يتسامح فيها عادة، ونحو ذلك.

(٤) شروط المتحمل للشهادة: يشترط فيمن يتحمل الشهادة أن يكون عاقلاً مميّزاً، ولا يشترط فيه الإسلام ولا السلامة من الفسق، لأنه قد يتحمل الشهادة فاسق ثم يصير عدلاً، فيؤديها وهو عدل، أو يتحملها كافراً ثم يدخل الإسلام، فيؤديها مسلماً.